

DIMITRIE CANTEMIR

OPERE

1673-1723

A handwritten signature in cursive script, which appears to read "Dimitrie Cantemir".

DIMITRIE CANTEMIR

OPERE

DESPRE NUMELE ANTICE ȘI DE ASTĂZI
ALE MOLDOVEI

ISTORIA MOLDO-VLAHICĂ

VIAȚA LUI CONSTANTIN CANTEMIR,
ZIS CEL BĂTRÂN, DOMNUL MOLDOVEIEdiție îngrijită, studii introductive și indici
de Andrei EȘANU și Valentina EȘANU

Traduceri din limba latină de Dan SLUȘANSCHI

CUPRINS

<i>Prefață</i> (Andrei Eșanu și Valentina Eșanu).....	5
<i>Semne convenționale și abrevieri</i>	8

**DESPRE NUMELE ANTICE
ȘI DE ASTĂZI ALE MOLDOVEI**

<i>Studiu introductiv</i> (A. E. și V. E.)	10
Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei - Capitolul 1	17
Indice de nume, locuri și surse scrise	84

ISTORIA MOLDO-VLAHICĂ

<i>Studiu introductiv</i> (A. E. și V. E.)	92
Istoria moldo-vlahică	101

<CARTEA I>

<Precuvântare>.....	101
Despre vechile hotare ale Daciei - <i>Capitolul 1</i>	109
Despre vechile ținuturi ale Daciei - <i>Capitolul 2</i>	113
Despre numele și obârșia dacilor - <i>Capitolul 3</i>	115
Despre domnia dacilor înainte de a fi distruși de romani - <i>Capitolul 4</i>	119
Despre campania lui Ulpius Traianus împotriva lui Decebal, Regele dacilor, și <despre> nimicirea lor - <i>Capitolul 5</i>	123
Se înfățișează feluritele păreri ale autorilor asupra neamului celui de obște de astăzi, al românilor - <i>Capitolul 6</i>	126
Se înfățișează mărturiile autorilor despre coloniile romane așezate de către Traian în toată Dacia (și că românii sunt aceiași romani) - <i>Capitolul 7</i>	128
Despre a doua părere, a celor care țin că valahii să fi fost numiți astfel de la generalul Flaccus - <i>Capitolul 8</i>	134
Despre părerea acelor care tăgăduiesc de-a dreptul că valahii se trag din romani - <i>Capitolul 9</i>	136
Despre părerea acelor care se învoiesc ca valahii să fie italieni sau romani, dar mărturisesc că ei nu știu cum au pătruns în Dacia - <i>Capitolul 10</i> ...	143

Despre părerea celor care țin ca neamul românesc să nu fi fost adus în Dacia nici de Flaccus, nici de Traian, ci să fi venit cu multe veacuri după aceea din Italia, mai întâi în Transilvania și apoi în amândouă Valahiile - <i>Capitolul 11</i>	144
Din ce izvor a izbucnit atât de puturoasa scursoare a <acestei> basne - <i>Capitolul 12</i>	147
În ce fel s-a scornit din istoria cea adevărată despre regii Ungariei, Ladislau și Bela, basna lui Simion despre tâlharii romani trimiși în ajutorul regelui Ladislau - <i>Capitolul 13</i>	151
Despre părerea celor care îngăduie despre coloniile romane să fi fost așezate în Dacia, dar <spun> că tot pe ele le-au tras înapoi alți împărați - <i>Capitolul 14</i>	155

<CARTEA A II-A>

Precuvântare	158
Se înfățișează două propoziții - <i>Capitolul 1</i>	160
Sunt înfățișate cronologic mărturiile autorilor despre <faptul> că împăratul Traian a așezat legiuni și cetățeni romani în toată Dacia - <i>Capitolul 2</i>	161
Se întărește <faptul> că din acea vreme și până la Aurelius Aurelianus coloniile lui Traian au locuit în Dacia - <i>Capitolul 3</i>	169
Luare aminte a autorului - <i>Capitolul 4</i>	177
Se întărește <aflarea> coloniilor romane ale lui Traian în Dacia de la Aurelian și până la Constantin cel Mare - <i>Capitolul 5</i>	180
Se întăresc coloniile lui Traian <aflat> în Dacia și <începând> de la Constantin cel Mare - <i>Capitolul 6</i>	184
Același lucru se întărește sub domnia fiilor lui Constantin cel Mare - <i>Capitolul 7</i>	188
Se întărește același lucru de la Iulian Apostatul și până la Teodosius cel Bătrân - <i>Capitolul 8</i>	191
Se înfățișează câteva întâmplări gotice care țin de treburile Daciei - <i>Capitolul 9</i>	194
Se întărește același lucru de la Teodosie cel Bătrân și până la năvălirea lui Attila - <i>Capitolul 10</i>	199
Sunt înfățișate câteva întâmplări hunice care țin de treburile Daciei <i>Capitolul 11</i>	202
Se întărește că Dacia a fost sub imperiul roman <de> sub Attila și până la împăratul Iustinian - <i>Capitolul 12</i>	205

Se întărește că romanii au locuit Dacia sub Iustinian - <i>Capitolul 13</i>	209
<Se întărește același lucru de la Iustin și până la Constantin Pogonat> - <i>Capitolul 14</i>	214
Se întărește același lucru de la constantin pogonat, unde se află hotarul însemnării daciei la scriitorii greci - <i>Capitolul 15</i>	217
Veacul în care la scriitorii greci nu se face nicio însemnare asupra treburilor Daciei - <i>Capitolul 16</i>	219
[[<Se arată> printr-o pildă părerea autorului asupra tăcerii și a povestirii istoricilor - <i>Capitolul 17</i>	221
Se întărește că romano-dacii, sau valahii, după un veac de tăcere, s-au aflat în Dacia sub constantin și irina - <i>Capitolul 18</i>	223
Se întărește că românii au trăit în Dacia în aceste timpuri, după alți autori - <i>Capitolul 19</i>	228
Același lucru se întărește de la Romanos, fiul lui Constantin Porfirogenetul până la <Isac Anghelos> - <i>Capitolul 20</i>	231

<CARTEA A III-A>

Precuvântare. - <i>Capitolul 1</i>	242
Se întărește că dacoromanii, sau românii au trăit în Dacia sub Isac Anghelos - <i>Capitolul 2</i>	246
Același lucru purcede mai departe, de la primul război al lui Isac cu vlahii - <i>Capitolul 3</i>	248
Același lucru se întărește de pe urma celui de al doilea război al lui Isac cu românii - <i>Capitolul 4</i>	252
Se întărește același lucru - <i>Capitolul 5</i>	255
Același lucru este dus mai departe sub domnia lui Alexios Anghelos - <i>Capitolul 6</i>	257
Începutul domniei lui Ioan, de la care descinde familia principilor amânduror Valahilor, de unde toți principii, atât ai Moldovei, cât și ai <Valahiei> Transalpine obișnuiesc să scrie mereu în titlurile lor „Ioan” - <i>Capitolul 7</i>	262
Același lucru se întărește din luptele cele norocite ale lui Ioan împotriva latinilor <i>Capitolul 8</i>	265
Același lucru este dus mai departe sub teodor lascarius, împăratul grecilor - <i>Capitolul 8 <bis></i>	268
Istorisirea îndoielnică a câtorva autori despre Ioan, principele Bulgariei, în care par să-l încurce pe Ioan, principele românilor, cu Ioan, principele bulgarilor (<i>sic</i>) - <i>Capitolul 9</i>	272

LIBRIS | we know books

Același lucru se întărește și despre strămutarea românilor la cei de un neam cu ei, în Transilvania - <i>Capitolul 10</i>	274
Același lucru se întărește până la anul 1266, de la care letopisetele moldovenilor și muntenilor scriu mai pe larg despre faptele lor, <că> domnia românilor <s-a despărțit> în două principate deosebite - <i>Capitolul 11</i>	277
Despre despărțirea domniei românilor (care sub Ioan alexius consta dintr-un singur trup) în două principate, cel al munteniei și cel al moldovei - <i>Capitolul 12</i>	281
Despre numele cele vechi și de astăzi ale Moldovei și ale Munteniei - <i>Capitolul 12 <bis></i>	285
Despre provinciile neamului românesc, în care „ei locuiesc” astăzi - <i>Capitolul 13</i>	289
Indice de nume, locuri și surse scrise	293

**VIAȚA LUI CONSTANTIN CANTEMIR, ZIS CEL BĂTRÂN,
DOMNUL MOLDOVEI**

<i>Studiu introductiv</i> (A. E. și V. E.)	312
Viața lui Constantin Cantemir, zis cel Bătrân, Domnul Moldovei	321
Indice de nume și locuri	415
ICONOGRAFIE	421

**ÎN COLECȚIA
„MOȘTENIRE” AU APĂRUT:**

- Petre V. ȘTEFĂNUCĂ. Folclor și tradiții populare. Ediție în 2 volume (1991)
- Dimitrie RALET. Scrieri alese (1991)
- Iacob NEGRUZZI. Scrieri alese. Ediție în 2 volume (1992)
- Alexandru VLAHUȚĂ. Scrieri alese. Ediție în 2 volume (1992)
- Ioan SLAVICI. Scrieri alese. Ediție în 2 volume (1993)
- Ion NECULCE. Cronica copiată de Ioasaf Luca (1993)
- Alexei MATEEVICI. Opere. Ediție în 2 volume (1993)
- Constantin STAMATI. Scrieri (1993)
- Barbu DELAVRANCEA. Opere alese. Ediție în 2 volume (1994)
- Liviu REBREANU. Opere. Ediție în 2 volume (1994)
- Octavian GOGA. Opere (1994)
- Lucian BLAGA. Opere. Ediție în 2 volume (1995)
- Vasile BOGREA. Opere alese (1998)
- Petre V. ȘTEFĂNUCĂ. Scrieri. Datini și creații populare (2008, 2021)
- Gheorghe V. MADAN. Scrieri. Ediție în 2 volume (2011)
- Ion BUZDUGAN. Scrieri. Ediție în 2 volume (2014)
- Dumitru C. MORUZI. Scrieri. Ediție în 2 volume (2014)
- Leon DONICI. Scrieri. Ediție în 2 volume (2015)
- Alecu RUSSO. Opere (2015)
- Ion Luca CARAGIALE. Opere. Ediție în 3 volume (2015)
- Magda ISANOS. Scrieri (2016, 2017, 2020, 2021)
- Constantin NEGRUZZI. Opere. Ediție în 2 volume (2017)
- Dumitru IOV. Scrieri. Ediție în 2 volume (2017)
- Andrei CIURUNGA. Scrieri (2018)
- Nicolae BĂLCESCU. Opere. Ediție în 2 volume (2018)
- Alexandru ROBOT. Scrieri. Poezie. Proză. Publicistică. Eseu (2018)

STUDIU INTRODUCŢIV

Întrucât cele mai multe dintre lucrările lui Dimitrie Cantemir nu au fost date de autor, cercetătorii au încercat să le dateze, fie după anumite repere din conţinutul lor, fie din informații care parvin direct sau indirect din alte lucrări cantemiriene, urmând ca astfel să fie eşalonate în ordinea cronologică a elaborării lor. Acest exercițiu intelectual este destul de complicat deoarece, precum s-a stabilit, prințul cărturar lucra de regulă concomitent la câteva scrieri. Cât privește tratatul cantemirian *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus / Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei* cu două redacții latine (prima redacție reprezintă textul redactat inițial, iar cea de a doua este constituită din textul inițial), la care au fost adăugate de autor pe câmpul lateral numeroase adnotări, glose și însemnări, care în totalitate completau sau desfășurau tezele expuse în prima redacție), Dan Slușanschi care, de altfel, vine în edițiile sale¹ cu importante analize filologice² o plasează cronologic între *Harta Moldovei* și *De origine nostrae gentis* (menționată cu ocazia negocierilor din 1714 în vederea alegerii lui Dimitrie Cantemir în Academia din Berlin, lucrare neidentificată până astăzi), pe de o parte, și *Historia Moldo-Vlachica* și *Descriptio [...] Moldaviae*, pe de altă parte, fără a indica anumite limite temporale³, de unde ar reieși că lucrarea în cauză a fost elaborată după 1714, dar înainte de 1716.

Pornind de la faptul că Dimitrie Cantemir face referință în *De antiquis [...] nominibus* la *Harta Moldovei* (f. 145)⁴ ca lucrare cartografică finisată și la *Descriptio [...] Moldaviae*

¹ Prima ediție: Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus / Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*, tradusă și publicată în variantă de revistă, text paralel în limbile latină și română de Dan Slușanschi și Radu Lăzărescu, în *Manuscriptum*, 1976, an. VII, nr. 2 (23), p. 10–26; nr. 3 (24); nr. 4 (25), p. 15–27; 1977, an. VIII, nr. 1 (26), p. 95–106; nr. 2 (27), p. 17–36. A doua ediție: Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, Partea I, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Historia Moldo-Vlachica*, prefață de Virgil Cândea, ed. critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Editura Academiei Române, București, 1983, p. 28–123. (În continuare Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Idem, *Opere complete*, IX, Partea I.)

² Acestea sunt plasate în subsolul celei de a doua ediții: Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Idem, *Opere complete*, vol. IX, Partea I, p. 28–123.

³ Dan Slușanschi, *Introducere*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, Partea I, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Historia Moldo-Vlachica*, prefață de Virgil Cândea, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, București, Editura Academiei Române, București, 1983, p. 19. (În continuare Dan Slușanschi, *Introducere*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, Partea I.)

⁴ Aici și în continuare referințele se fac la filele din manuscrisul (ms.) original latinesc al lui Dimitrie Cantemir (D.C.) și la traducerea în română în volumul de față a operei,

ca proiect de viitor (f. 164)¹, precum și de la faptul că cel mai vechi manuscris cunoscut al acestei din urmă lucrări, considerat a fi originalul, datează din 1716, putem deduce că *De antiquis [...] nominibus* a fost întocmită între 1714 și 1716.

Cât privește locul elaborării, Cantemir indică „Moscovia”, adică Rusia (f. 157), dar pornind de la faptul că între anii 1713, când părăsește Harkovul, și 1721, când este ales membru al Senatului² s-a aflat în mare parte la Moscova, mai curând tratatul a fost elaborat în această urbe.

De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus s-a păstrat într-un singur exemplar, se pare chiar cel original, ortografiat de mâna lui Dimitrie Cantemir, manuscris păstrat astăzi în Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei (Российский Государственный Архив Древних Актов), Moscova, Fond 181 (Рукописный отдел библиотеки Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел), Registrul 15, ms. nr. 1325. f. 144–167 (prin repetarea numărului filei 157–157°), în paginație 24 de file (47 de pagini), numerotare veche a filelor, în 1° (32 x 21 cm)³.

Manuscrisul a fost atașat ulterior la o altă lucrare a lui Dimitrie Cantemir *Historia Moldo-Vlachica* ce purta paginația autorului f. 1–143. Întrucât *De antiquis [...] nominibus* nu avea numerotare proprie a filelor, arhiviștii au procedat la numerotarea în continuare a celor două codice legate împreună (f. 144–167). Ceva mai târziu, după ce lucrările cantemiriene au ajuns în fondurile Arhivei Ministerului de Externe a Rusiei acestea au fost legate cu o a treia scriere cantemiriană *Curanus* (f. 1–128), după care a fost efectuată o nouă numerotare a filelor, încât *De antiquis [...] nominibus* s-a pomenit la finele acestui colligatum, la noua paginație f. 202–225⁴.

Punerea în valoare a acestei lucrări a început prin 1960 când Biblioteca Academiei Române s-a completat cu un microfilm (nr. 83) și o fotocopye mărită a acesteia, după care s-au efectuat două ediții, ambele cu text paralel în limbile latină și română: prima în 1976–1977 în revista *Manuscriptum*⁵, iar cea de a doua în volumul IX, partea I a *Operele complete* ale lui Dimitrie Cantemir, ediții și traducere efectuate de Dan Slușanschi. Același Dan Slușanschi distinge două redacții ale scrierii în cauză: prima reprezintă textul inițial elaborat de Dimitrie Cantemir; cea de a doua reprezintă textul care s-a profilat în urma a numeroase adnotări și precizări adăugate de autor mai târziu. Această din urmă redacție a fost pusă la

indicate pe câmpul lateral. Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, Partea I, p. 33, și precizările lui Dan Slușanschi în nota 11.

¹ Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Idem, *Opere complete*, vol. IX, partea I, p. 111, și precizările lui Dan Slușanschi în nota 247.

² Victor Țvircur, *Viața și destinul lui Dimitrie Cantemir*, București, Editura Litera, 2015, p. 138.

³ Alte informații vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Opera lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții priceps. Repertoriu*, în *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 97, nr. 693.

⁴ *Ibidem*, p. 96, nr. 692; p. 97, nr. 693; p. 118–119, nr. 712.

⁵ Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus / Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*, tradusă și publicată în variantă de revistă, text paralel în limbile latină și română de Dan Slușanschi și Radu Lăzărescu, în *Manuscriptum*, 1976, an. VII, nr. 2 (23), p. 10–26; nr. 3 (24); nr. 4 (25), p. 15–27; 1977, an. VIII, nr. 1 (26), p. 95–106; nr. 2(27), p. 17–36.

temelia edițiilor arătate mai sus, în care editorul și traducătorul a plasat adăugirile la locul potrivit în textul de bază între paranteze rotunde¹.

Fiind pusă în circuitul științific, lucrarea s-a bucurat de o anumită atenție din partea unor cercetători. Dacă Dan Horia Mazilu caută să pătrundă în esența acestei lucrări², iar Mihaela-Elena Ciocoiței se oprește cu interpretările la viziunile lui Dimitrie Cantemir despre lumea dacică³, apoi Florentina Nicolae consacră un studiu monografic fundamental neolatinei lui Cantemir, studiilor de sintaxă în special în operele *De antiquis [...] nominibus* și *Historia Moldo-Vlachica*⁴.

Deopotrivă cu autorii antici, greci și latini, pe care principele învățat îi citează în opera sa, după numeroase ediții occidentale de până la 1710 (Justin, Strabon, Ovidius Naso, Pliniu cel Bătrân, Ptolomeu, Dio Cassius, Ioannes Xiphilinus, Flavius Eutropiu, Flavius Vopiscus, Ammianus Marcellinus, Procopius din Caesarea; Plutarh; Tacitus, Josephus Flavius, Socrates Scolasticus, Quintus Curtius Rufus, Eusebiu Pamphilius); apelează și la cei bizantini (Stefanus Bizantinus, Nicetas Choniates, Zosimus, Georgius Cedrenos, Teodosiu al Cyrului, Nicephorus Gregoras, Georgios Sphrantzes (Protovestiarul Franzas), Georgios Pachymere); istoricii vest-europeni (Landulfus Sagax, Cluverius, Aeneas Sylvius Piccolomini, Marco Antonio Coccio (Sabellicus), Carolus Sigonius, Wolfgangus Covaciocius (Farkas Kovácsoczy), Johannes Nauclerus, Robertus Canonicus S. Mariani Antissiodorensis, Antonio Bonfini, Martin Bielski, Jan Zamoyski, Iohann Carion, Iohannes Cuspinianus, Marcellinus Comes) și chiar unii dintre autorii otomani cum ar fi Husain Hezarfenn și mulți alții.

În elaborarea lucrării, după cum reiese din conținutul ei, Dimitrie Cantemir s-a sprijinit pe un număr considerabil de izvoare, fie după ediții în mare parte occidentale, devenite clasice, fie rămase în manuscris, dintre care doar un număr limitat au fost identificate, inclusiv Ioan Cantacuzino, *Historiae*, ed. Jac.Gretser–Jac. Pontanus, Paris, 1645, în 3 volume; Dionysius Petavius, *Rationarium temporum*, Mainz, 1646; Georgius Cedrenus, *Compendium Historiarum*, vol. I, Paris, 1647; Laurentius Toppeltinus, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667; Sethus Calvisius, *Opus Chronologicum*, Frankfurt am Main–Leipzig, 1685; Ioannes Zonaras, *Annales (Chronicon)*, vol. I, Paris, 1686; Ioannes Dlugossius (Jan Długosz), *Historiae Polonicae libri XII*, vol. I, Frankfurt, 1711⁵; Ioannes Dubravius, *Historia Bohemica*, Frankfurt am Main, 1687; Philippi Cluverii, *Introductio in Universam Geographiam*, Amsterdam, 1697; Antonius Bonfinius, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Köln, 1690, dintre care pe unele le-a avut în biblioteca personală.

¹ Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Idem, *Opere complete*, vol. IX, Partea I, p. 28–123.

² Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir – un prinț al literelor*, [București], Editura Elion, 2001, p. 53–59. Idem, *Recitind literatura română veche. Compendiu*, București, Editura Ager, 2004, p. 310–312.

³ Mihaela-Elena Ciocoiței, *Viziunea lui Dimitrie Cantemir despre lumea dacică*, în Idem, *Valori Universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, Brăila, Editura Istros, 2009, p. 253–319.

⁴ Florentina Nicolae, *Neolatina cantemiriană: studii de sintaxă asupra operelor lui Dimitrie Cantemir – „De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus” și „Historia Moldo-Vlachica”*, cuvânt înainte de Dan Slușanschi, București, Editura Cartea Universitară, 2006, 460 p.

⁵ Dan Slușanschi, *Introducere*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, Partea I, p. 10–11.

Pentru a ilustra sau demonstra o teză sau alta, Dimitrie Cantemir mai apelează la „Cronograful moscovit”, „Stepena [kniga]” sau „Hronograful moscovit”, (f. 157 v), „Letopisețele bulgărești” (f. 156 v), „Hronicul Poloniei” (f. 158 v, 162 v), „Hronograful August” (f. 15 v bis) și alte surse. Nu sunt trecute cu vederea nici sursele românești, cum ar fi unele letopisețe ale moldovenilor (Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin) și cele ale muntenilor (în special cel Cantacuzinesc), numite și „letopisețele muntenilor” (f. 160), precum și unele relicve identificate pe teren. Dintre acestea, destul de frecvent Dimitrie Cantemir face referințe și observații critice la vechile cronici slavo-române numite în textul său *Hronic moldovenesc* (f. 161, 162), *Hronicul Moldovei* (f. 158) sau *Letopisețul moldovenesc* (f. 159, 162), *Letopisețul moldovenesc cel vechi* (f. 166 v) din care a luat și „Ureche vornic”, precum și scrierile aceluiași Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin. După felul cum sunt preluate și analizate informațiile, putem afirma cu destulă convingere că prințul cărturar a avut la dispoziție copii manuscrise ale *Letopisețului Țării Moldovei* de Grigore Ureche în redacția care includea și interpolările lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, *Istorie a Moldaviei de la principele Aron-Vodă și până în vremurile noastre* (f. 166) și *Letopisețul* (fiind vorba „De neamul moldovenilor” sau „Cronica Polonă”) de Miron Costin, *Hronicul [Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601]* de Nicolae Costin (f. 158v) ș.a.

Nu rareori Dimitrie Cantemir, neavând la dispoziție scrierile unor autori, îi citează după alți istorici care au preluat pasaje întregi de la predecesorii lor. Se întâlnesc în lucrare și cazuri când Dimitrie Cantemir spune că dacă ar fi avut la dispoziție și alți scriitori, ar fi putut să clarifice și mai mult un subiect sau altul. Pe parcursul scrierii sale Dimitrie Cantemir apelează la informațiile ale câte unui istoric, uneori, caracterizându-l, fie ca autor serios, de o dovedită autoritate: „autorii cei buni” (f. 149v); „autori acei ce caută adevărul” (f. 152), „cu dragoste de adevăr” (f. 149v) sau „istorici de cea mai mare încredere” (f. 147v), fie ca unul mincinos: „zice greșit de tot” (f. 163); „căzut în greșeală” (f. 147v); „a rătăcit departe de adevărul istoricilor” (f. 157) sau autori care scriu „cu o neascunsă pizmuire” (f. 147v). Ba mai mult, învățatul principe chiar de la începutul opusului său subliniază că „oricine se cade să fie mai apropiat prieten adevărului, decât lui Platon sau lui Socrate” (f. 144) și de aceea nu ezită să-i critice chiar și pe consăngenii săi, pe „Ureche, cel mai vechi scriitor moldovean [... care] n-a citit scrierile proprii ale istoricilor romani, ci, talmăcindu-le după poloni, fie că nu era știutor de limbă latinească, fie că, în acele vremuri tulburi [...], nu a avut la îndemână nici istorici demni de crezare, nici dintre cei clasici” (f. 147v). Dimitrie Cantemir îi respinge cu argumente puternice mai ales pe interpolatorii cronicii lui Grigore Ureche, pe niște „scriitori plăsmuiți, sub numele a doi călugări, Simeon și Misail” (f. 156), ca pe cel dintâi să-l caracterizeze drept „călugăr plin de greșale” sau „plin de minciună și de sfruntare” (f. 158)¹. Pe unii autori cu aport deosebit, Dimitrie Cantemir nu se zgârcește să-i aprecieze, cum ar fi Jan Długosz drept „cel mai vestit istoric al Poloniei” (f. 155v) sau „principele neîndoielnic al istoricilor Poloniei” (f. 148v), iar pe „Neculai Costin” îl caracterizează a fi un „scriitor foarte sărguitor întru adevăr” (f. 158v).

Pentru a-și atinge scopul, de a găsi adevărul, Dimitrie Cantemir aduce în plan comparativ mai multe surse și păreri, iar pe alocuri, pentru a dezlega o „îndoială”, prezintă opinia unui „judecător [adică un autor – n.n.] străin” cu mare autoritate (f. 151v), căci nu rareori,

¹ Despre interpretările principelui învățat referitor la *Letopisețul* lui Ureche și „contribuția” interpolatorilor mai detaliat vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Dimitrie Cantemir cu privire la paternitatea și valoarea informativă a „Hronicului lui Ureche vornicul*, în Idem, *Cantemiriana. Noi contribuții*, Chișinău, 2021, p. 100–139.

precum subliniază luminaatul principe, dragostea de neam, de țară poate să ne îndepărteze de adevăr.

Luată laolaltă, toate aceste izvoare, toți acești autori la care apelează Dimitrie Cantemir, deși „foarte puțini istorici de bun temei amintesc faptele «valachilor» [adică ale romanilor – n.n.], atât din Moldova, cât și din afara Moldovei, totuși sunt îndestulători pentru ceea ce ne-am pus în gând să putem respinge deșartele păreri și poveștile plâzuite ale unora [...], care aiurează [...] și bat câmpii departe de adevăr” în privința originii și istoriei popoului român (f. 155v).

După titlul *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, ar trebui să ne așteptăm ca studiul să fie dedicat direct „numelor antice și de astăzi ale Moldovei”, dar la o primă lectură a opusului constatăm că mai curând lucrarea este una mult mai amplă, nu numai ca orizont și problematică de cercetare, dar și sub aspect geografic și etnologic, căci se referă la obârșia, geneza și istoria poporului român pe întreaga sa arie de formare și întindere, atât la nord, cât și la sud de Dunăre, din cărunta Antichitate până în plin secolul al XIV-lea, când se formează statele medievale românești, inclusiv Țara Moldovei.

Cititorul, parcurgând lucrarea, se poate lesne convinge că este un proiect abandonat, deși are prin conținutul și discursul științific un început și un sfârșit logic sub toate aspectele ei. În pofida acestor fapte, în câteva rânduri chiar autorul, atingând anumite probleme enunțate, arată că va cerceta în capitole aparte, din care cititorul va avea mai multe de aflat, dar care lipsesc în lucrarea analizată, inclusiv „capitolul despre limba românească” (f. 153v), adică cu privire la originea și evoluția limbii române; „capitol despre ținuturile românești” (f. 157v); despre credința românilor (f. 164) și „despre portul nostru”, adică al românilor (f. 165), ceea ce i-a determinat pe puținii cercetători ce s-au aplecat asupra acestei scrieri să o considere o „ciornă”, un „conspect” (deosebit de consistent după noi), „cu multe locuri ce așteptau ulterioare completări”¹.

Abandonând la un moment dat acest proiect, Dimitrie Cantemir a încercat să abordeze aceeași problematică de istorie și civilizație a românilor, din Antichitate până în epoca sa, și să expună materia în altă cheie, îndreptându-se astfel spre o serie de alte lucrări, între care *Historia Moldo-Vlachica, Descriptio[...] Moldaviae* și *Hronicul vechinei a romano-moldo-vlahilor* în care a utilizat informații și păreri ale mai multor istorici, dar și din cele expuse în *De antiquis [...] nominibus*.

În scrierea draft *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei* Dimitrie Cantemir abordează un sir de probleme importante legate de istoria românilor, pe care încearcă să le prezinte în ordinea cronologică a desfășurării proceselor și evenimentelor istorice, cu începere din Antichitate până în Evul Mediu. Dintru început, pentru a rezolva problema formulată în titlu, autorul găsește de cuviință să-și îndrepte privirile spre cele mai vechi orizonturi în care au fost cuprinși întâii strămoși ai românilor. El arată în special că autorii antici, „toți înaintașii lui Ptolemeu, sunt totuși într-un gând că toată acea întindere”, cuprinde o bună parte a Europei Centrale și de Răsărit, de la Marea Baltică și până la Marea Caspică, hotarele Persiei, și Marea Neagră, și de-a lungul Dunării, numită și Istru, până la Porțile de Fier și Munții Carpați „dau numele unic și general de «sciti», tuturor neamurilor câte se cuprind între hotarele arătate, [...] se socotea ca o parte a Scitiei. După aceea Ptolemeu, Strabo, Pliniu și alți geografi din vechime, căutând și cercetând cu mai mare luare-aminte deosebitele denumiri ale neamurilor care locuiesc această întindere, precum și granițele stăpânirii

lor, au despărțit hotare și peste întinderile munților, ale fluviilor și ale câmpurilor” (f. 145). Dintre aceste neamuri „scitice”, Dimitrie Cantemir își propune să se oprească la cel al *dacilor*, deoarece altele sunt de-acum delimitate și descrise cu precizie de alți numeroși geografi, din vechime și mai recenți și pentru că sub numele de daci care „au fost cândva [...] sub acest nume, foarte faimoși între sciti, ei au stăpânit locurile unde se află acum și Moldova noastră” (f. 145). Analizând în continuare informațiile culese din operele autorilor greci și latini, Dimitrie Cantemir constată că acest neam al dacilor mai figurează și cu numele de *geți*. Ceea ce i-a determinat pe autorii antici greci să-i considere drept o altă seminiție situată spre râul Tyras (Nistru), de unde vine și numele de *tirageți*. Ca în cele din urmă să ajungă la concluzia că dacii și geții sunt una și aceeași seminiție, care popula o singură țară, numită în Antichitate *Dacia*.

Descriind realitățile cu privire la Dacia și populația geto-dacică, războaiele romanilor cu dacii și colonizarea provinciilor nord-dunărene cu coloniști aduși din Roma și Latium, în continuare Dimitrie Cantemir își expune concepția, de mai multă vreme cunoscută din *Hronic [...]*, privind destinul coloniilor romane din Dacia după retragerea aureliană și în epoca mării migrațiuni de popoare, până la invazia mongolo-tătară și procesele de coagulare și formare a Țărilor Române medievale. Acceptând sau respingând opiniile altor istorici, autorul și-a formulat clar prin polemici competente concepția proprie cu privire la obârșia popoului român direct din coloniștii romani aduși de împăratul Traian în Dacia cu începere din anul 106. Aceștia, pe parcursul stăpânirii romane, apoi și a invaziilor seminițiilor nomade în spațiul vechii Dacii, au suportat influențe și transformări, care au dus la apariția unor particularități distincte în comparație cu poporul italian și limba italiană, care după căderea Imperiului Roman de Apus a trecut prin alte invazii și influențe.

În același context istoric, Cantemir arată cum s-a produs trecerea de la vechea denumire de „Dacia” la cea de „Valahia” cu referire la întreg spațiul populat de români, explicând că transformarea s-a produs în urma acelorași invazii barbare, când bulgarii și slavii de răsărit au denumit spațiul examinat și pe coloniștii romani din Dacia, prin asemănare cu denumirea populației din Italia cu cel de „Valahia” și „valahi”, cu un număr de derivate, prin preluarea acestor noi nume de către popoarele vecine, între care polonii și germanii. Totodată, el arată că, deși poporul român a rămas unitar prin obârșie și limbă, s-a scindat din punct de vedere politic în trei părți: Transilvania, Valahia Mare (Moldova), Valahia Mică (Muntenia). În același context este examinată problema genezei statului la români, încercând să demonstreze că Țara Românească și Țara Moldovei, deopotrivă, prin voievozii descălecători, sunt de dată mai veche decât consideră autorii cronicilor moldovene și muntene.

În ansamblul ei, lucrarea *De antiquis [...] nominibus* arată cu prisosință că fostul domn al Moldovei încă din primii ani de după stabilirea sa în Rusia, în urma unor cercetări și studii de durată, avea o reprezentare destul de clară despre trecutul popoului său și perioadele istorice prin care a trecut, ceea ce ne face să apreciem studiul în cauză drept o primă etapă, o primă încercare de a formula concepțiile sale privind procesul de devenire a popoului român, a primelor sale manifestări în spațiul carpato-danubian-nord-pontic și de interacțiune cu alte popoare și seminiții.

Totodată, nu excludem faptul că *De antiquis [...] nominibus* ar putea fi un început de traducere în latină a lucrării *De origine nostrae gentis* destinată prietenilor săi de la Berlin, lucrare despre care Dimitrie Cantemir le comunica acestora prin 1714. Se pare că tâlmăcirea nu a putut fi efectuată cuvânt în cuvânt, căci principele, dându-și seama că este nevoie de o prezentare mai amplă a problemei, a întreprins o nouă încercare de a expune istoria româ-

¹ Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir – un prinț al literelor*, [București], Editura Elion, 2001, p. 55.

nilor, care treptat s-a revărsat într-un tratat de o mai mare anvergură, sub aspect problematic și informativ, sprijinindu-se de astăzi pe un cerc mult mai vast de surse, tratat, al cărui prim capitol trebuia să fie *De antiquis [...] nominibus*. O asemenea întorsătură în expunerea materiei l-a adus pe Cantemir la conștientizarea faptului că nu va fi în stare să examineze multitudinea de aspecte pe care intenționa să le abordeze sau să le amplifice pe parcurs, fie direct în textul propriu-zis, fie prin adnotări și glose marginale ulterioare. Drept urmare, pe parcursul expunerii, atingând și alte probleme legate de istoria și civilizația românilor, Dimitrie Cantemir înțelege că acestea nu pot fi reduse la prezentări sumare, ci trebuie să fie desfășurate în compartimente sau capitole speciale și că numele în *vechime* și *azi* ale poporului său constituie doar un subiect din complexa sa narațiune istorică, încât ceea ce i-a reușit autorului prin *De antiquis [...] nominibus* constituie o linie magistrală pe care a tratat-o cu întreg arsenalul de surse și instrumentar avute la dispoziție, chiar dacă este considerată o variantă de lucru nefinisată.

Multă vreme s-a considerat în mod eronat că *De antiquis [...] nominibus* este identic cu primul capitol al primei părți a *Descrierii Moldovei*. Comparând aceste două lucrări, am ajuns la concluzia că *De antiquis [...]* este o lucrare cu mult mai întinsă și mai detaliată, care cuprinde numeroase informații istoriografice extinse pe 47 de pagini, față de 2 pagini din *Descrierea [...] Moldovei* și respectiv 3 din *Historia Moldo-Vlachica* (Cartea a treia, cap. 12 <bis>), încât putem spune că aceste trei lucrări și compartimentele lor respective coincid doar ca titlu și esență a informației.

În linii mari *De antiquis [...] nominibus* a constituit o primă experiență în elaborarea *Historia Moldo-Vlachica*, or, atât o scriere, cât și cealaltă sunt dominate de analize istoriografice, comparații și polemici, prin care se urmărea ajungerea la adevăr, nu numai în privința numelor din vechime și de astăzi ale Moldovei, dar și a întregii istorii a poporului român, pe întreaga sa întindere în spațiu și în timp. Cu toate că *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei* este considerat o „ciornă”, un proiect abandonat, nu a fost uitat cu desăvârșire de autor, căci mai multe subiecte și aspecte au fost reluate și reconsiderate în lucrările ulterioare dedicate istoriei românilor.

A. E. și V. E.

DESPRE NUMELE ANTICE ȘI DE ASTĂZI ALE MOLDOVEI

144

Capitolul 1¹

Pe cât este de ușor, cum spune proverbul, să adaugi la ce-ai ajuns să știi, tot atâta este de greu să scoți pentru prima dată la lumină, după multe secole, un lucru străvechi și necercetat și apoi să-l dezvălui învățaților critici ai acestor timpuri, cu ochii lor mai mult decât de linx, mai ales datorită apăsătoarei îndoieli iscate ori de câte ori cineva, fie și cu totul străin de orice semeție, ia asupra-și să de la iveală unele lucruri despre patria sa, fie aceasta spre lauda, fie spre cinstea ei, fie la mijloc între amândouă. Și aceasta pe drept, căci scriitorii au în comun o meteahnă sau aș zice mai degrabă o boală, care îi bântuie aproape pe toți aceia care abia dacă au fost în stare să le vorbească urmașilor în scris despre începuturile, creșterea, întinderea și vița patriei lor (căci nimeni n-a spus încă despre țara sa că ar fi umilă și obscură), apoi și despre toate cele care merg către laudă și cinste, fără să nu-și arate măcar o părțică din acea dragoste, născută în și odată cu ei. Căci vorba spusă și răspusă „Dulce e dragostea de țară” îi cuprinde și pe scriitori, așadar, după judecata mea, față cu scriitorii atât de diferiți și de deosebiți ai diferitelor și deosebitelor țări, abia de va putea vreunul dintre binevoitorii cititori să găsească prin catastihuri un scriitor care să nu fi suferit, dacă nu de boală, cel puțin măcar de o cât de ușoară fierbințeală a acelei înflăcărate iubiri. Fie dară mai întâi partea noastră de a scrie despre patrie, anume așa cum simt, iar judecata o încredințăm dreptății cititorului, știind că el nu va uita că oricine se cade să fie mai apropiat prieten adevărului decât lui Platon sau lui Socrate. Dacă acesta ne va aduce împotrivă lămuriri, îi vom recunoaște cu dragă inimă învățătura, iar de ne va îndrepta <îi vom prețui> grija pentru străduințele noastre.

¹ Deși D.C. a indicat „Capitolul 1”, iar pe parcursul lucrării și-a exprimat intenția de a mai scrie și alte capitole, în realitate acesta s-a dovedit a fi singurul capitol.

LIBRIS | We know books

144 Este vădit pentru toată lumea că aceste părți se cheamă, cu un nume destul de cuprinzător, boreale¹, nu numai la vechii autori greci, ci și la străvechii sfinți profeți. Apoi, cu trecerea timpului, când istoricii greci începeau să încredințeze scrisului deopotrivă faptele și mărturiile lor și pe ale altora și declamau parcă după cata/stih numele neamurilor, fie după vechea lor înfățișare, fie după denumirile date de curând de către ei, chiar dacă au însemnat către această parte boreală sau crivățeană multe și aproape nenumărate nații, <au făcut-o> cam amestecat și fără niciun șir lămurit; oricum, toți înaintașii lui Ptolemeu² sunt totuși într-un gând că toată acea întindere de la hotarele Persiei (în Asia) către răsărit, până la Ocean, iar de acolo lunecând deopotrivă pe țărmurile de miazăzi și de miazănoapte ale Mării Caspice sau Hircanice, apoi au străbătut în mers către apus peste culmea munților Caucazului și prin atât de strâmte trecători – multe vestite datorită năvălirilor scitice și denumite „Porțile de fier” – și peste țărmurile de nord ale Mării Negre; apoi, de lângă Pont³, luând Dunărea, numită și Istru, drept hotar și întinzându-se către cealaltă Poartă de fier – așezată în Munții Carpați –, sau după cum preferă alții, până la gurile râului Tibiscus⁴, iar de aici, trăgând o linie pe direcția munților Carpați drept către polul arctic până la Marea Baltică, dau numele unic și general de „Sciți” tuturor neamurilor câte se cuprind între hotarele arătate, Oceanul boreal și cel de răsărit. Căci tot ceea ce se află dincolo de Istru și se cuprinde între hotarele amintite se socotea ca o parte a Sciției. După aceea Ptolemeu, Strabo⁵, Pliniu⁶ și alți geografi din vechime, căutând și cercetând cu mai mare luare-aminte deosebitele denumiri ale neamurilor care locuiesc această întindere, precum și granițele stăpânirii lor, au despărțit hotare și peste întinderile munților, ale fluviilor și ale câmpiilor. Dar, de vreme ce aici nu vom avea a înfățișa celelalte neamuri scitice (căci acum ele se află cu îngrijire desemnate și zugrăvite de către atâția geografi mai vechi și recenți), să ne oprim la daci, care, sub

¹ Prin noțiunile „boleal”; „boreală” se avea în vedere spațiul Nordic. Ex. „Oceanul boreal” = Oceanul Înghețat de Nord. D.C. sub noțiunea de „boreale” desemnează teritoriile situate la nord de lumea greco-orientală antică.

² Claudiu Ptolemeu (c. 87–c. 165), astronom, cartograf, filozof antic grec. Autor al tratatului *Orientarea geografică*, cu hărți cuprinzând spațiul balcanic.

³ „Pont” – Marea Neagră.

⁴ „Tibiscus” ar fi râul Timiș.

⁵ Strabon (63 î.H.–23 d.Hr.), istoric și geograf antic grec, autor al *Geografiei* în 17 cărți, dintre care 8 despre Europa.

⁶ Pliniu cel Bătrân (c. 20–79), istoric, geograf roman, autor al *Naturalis Historia (Istoriei Naturale)* în 37 de volume, care includ și fragmente privind Dacia.

acest nume, au fost cândva cei mai vestiți dintre sciți¹ și au locuit aceste locuri, unde se află acum și Moldova noastră.

După Iohannes Buno, harnicul, deși cumpătatul la vorbă, tâlmaci al lui Cluverius (în *Descrierea întregii Sciții*, capitolul XVII, partea a III-a)², dacii sunt cei mai vestiți dintre sciți, fie pentru că i-au înfrânt cu ușurință în războaie pe ceilalți / vecini ai lor, fie pentru că le-au tot pricinuit multă bătaie de cap romanilor, stăpânitori ai lumii, fie pentru că mai demult au făcut Imperiul Roman să le plătească tribut, fie pentru că mai apoi au fost înfrânți în bătălii vestite și în victorii sângeroase (*sic*) de către romani și alungați de-a binelea de prin sălașurile lor; oricum ar fi de luat și înțeles, el vorbește despre daci cam în acest fel: „Toată această întindere de pământ, spune el (adică Sciția), se împarte în diverse neamuri și populații. Dintre aceștia, cei mai vestiți (în afara trogloditilor, pe care îi așază în Moesia Inferioară)³ sunt dacii, al căror ținut îl ocupă acum moldovenii, valahii și transilvănenii, precum și o parte a ungarilor, între râul Patissus (Tibiscus)⁴ și Transilvania”. Tot el arată în același loc că pe malul de nord al Dunării au fost vecine cu dacii și alte două neamuri scitice: „Tyrageții și Arpii, spune el, s-au aflat cândva între Tyras⁵ și Istru, acolo unde este astăzi Moldova de jos, care se întinde către Pont”. (Astăzi regiunea este cunoscută sub numele de Basarabia⁶, iar locuitorii îi spun Bugeac. Numele de Bugeac i-a fost dat acestui ținut de către turci, cu înțelesul de „unghi”, căci râul Tyras se îndreaptă către

¹ D.C. împărțea părerea precum că dacii făceau parte din neamul sciților, părere promovată încă din epoca Renașterii de Cluveriu sau de istoricii polonezi. După cum s-a dovedit mai târziu, opinia era greșită, căci specialiștii din epoca modernă și contemporană au arătat cu argumente convingătoare că dacii făceau parte din seminița tracilor care locuiau pe un vast teritoriu din sudul și nordul Dunării.

² Philippi Cluverii (1580–1622), geograf și istoric german. În originalul său latin D.C. se referă la capitolul 17 *Descriptione Universe Scythiae* din una dintre edițiile Philippi Cluverii, *Introductio in Universam Geographiam*, Amsterdam, 1697, pe care D.C. le-a avut în biblioteca sa.

³ Potrivit împărțirii romane, acest ținut cuprindea întinderea dintre Balcani și Dunăre, de la râul Ciabrus (Țibrița de astăzi) până la Pontul Euxin, inclusiv Scythia Minor; pentru plasarea trogloditilor v. Ptolemeu, *Geogr.*, 3, 10, 4.

⁴ După cum se vede, confuzia între Patissus = Tisa și Tibiscus = Timișul bănațean nu-i aparține lui Cantemir, ci lui Cluverius, izvorul său nemijlocit.

⁵ Tyras este unul dintre numele antice ale Nistrului.

⁶ Pe timpul lui D.C. prin „Basarabia” se subînțelegea spațiul sudic dintre Nistru, Prut, Dunăre și Marea Neagră aflat sub administrare direct otomană și împărțită în câteva cazale (Bender, Akkerman (Cetatea Albă), Chilia și Ismail), la care au fost alăturate teritorii rupte din ținuturile Tigheci și Lăpușna. O parte a acestui teritoriu era dat de sultan în folosință tătarilor.